Geschiedenis en staatsinrichting in de Basisvorming

Jan Sniekers

Nadat we u eerder hebben geïnformeerd over doel en algemene uitgangspunten van de basisvorming, over de speerpunten van het SLO-project Mens- en maatschappij-onderwijs voor 12 tot 16 jarigen en over een aantal veranderingen in de algemene doelstelling van het vak in de basisvorming, komen in dit derde artikel de concrete kerndoelen voor geschiedenis en staatsinrichting aan de orde. We stellen ons daarbij de vraag tot welke veranderingen in de leerstof de kerndoelen zullen leiden, of, wat voor accenten worden er in de kerndoelen gelegd? Wat betekent dit voor een aantal gangbare leerstofinhouden? En tot slot: wat is in de kerndoelen nieuw in vergelijking met het bestaande onderwijs?

De eindtermencommissie geschiedenis en staatsinrichting heeft indertijd de kerndoelen (toen nog eindtermen geheten) ondergebracht in vijf domeinen. Deze indeling sluit enerzijds aan bij de intussen gebruikelijke sociaal-economische, politieke en cultureel-mentale benaderingswijzen van het vak, en komt anderzijds voort uit de behoefte bij de selectie van inhouden meer dan totnutoe rekening te houden met het dagelijks bestaan van de leerling.
Als docent bent u echter gewend de inhouden langs een chronologische lijn te ordenen. Om u meer greep te geven op de kerndoelen, hebben wij dat hier in een schema ook gedaan.

In twee kolommen geordend, ziet u links de bekende historische perioden en rechts de doelen die op de betreffende perioden betrekking hebben. Daarnaast hebben we aangegeven welke aspecten bij een bepaald doel accent krijgen: de economische, politieke, sociale of cultureel-mentale invalshoek.
De meeste doelen verwijzen rechtstreeks naar een bepaald tijdvak. Enkele zijn echter niet aan een bepaalde periode gebonden. Deze hebben we in een aparte categorie bij elkaar gezet. Een enkel doel is (in de tijd van de eindtermencommissie) wel bedoeld geweest voor een bepaalde periode, maar de specifieke periode-aanduiding is in de steeds weer nieuwe voorstellen weggevallen. Dat geldt bijvoorbeeld voor *'regeringsvormen in Europa en de positie van meer en minder bevoordeelde groepen'*. In zo'n geval hebben we het tweede eindtermenadvies geraadpleegd en ons gericht naar de oorspronkelijke bedoeling.
Overigens beperken we ons in de tweede kolom tot inhouden en laten we de vaardigheden buiten beschouwing.

Andere keuzes en accenten

Vergelijken we de kerndoelen uit het schema met de meest gebruikte schoolboeken in de onderbouw, dan valllen de volgende zaken op.
In het algemeen staan niet periodes als zodanig centraal, maar worden er per gekozen tijdvak bepaalde (voor het heden relevante) aspecten belicht.
Er is weinig aandacht voor prehistorie, oudheid en middeleeuwen. De prehistorie wordt in het geheel niet genoemd. Wat de oudheid betreft wordt er gesproken over de 'klassieke oudheid' en niet meer over de 'Grieks-Romeinse oudheid, dit om de scholen de mogelijkheid te geven zich tot één van de twee samenlevingen te beperken. Daarbij dient het daar m.n. te gaan over de levenswijze van mannen en vrouwen. Bij de middeleeuwen staat ditzelfde aspect -naast aandacht voor het ontstaan van steden- centraal. Overigens komen de vroege middeleeuwen (tenzij als context voor een 'agrarische samenleving') in het verhaal niet voor.
Er is wat meer aandacht voor de Nieuwe Tijd, echter duidelijk minder dan in het bestaande onderwijs gebruikelijk is. De Republiek krijgt daarbij in de kerndoelen het meeste accent.
De 19e en 20e eeuw krijgen de meeste aandacht, in grote lijnen vergelijkbaar met het huidige onderwijs.
Staatsinrichting legt in de basisvorming meer nadruk op het functioneren van het huidige politieke systeem in wisselwerking met de maatschappelijke omgeving en minder op de historische gegroeidheid van het politieke bestel. Formeel maakt dit laatste zelfs onderdeel uit van geschiedenis. Daarbij vraagt het vakonderdeel staatsinrichting in de basisvorming meer tijd dan er nu meestal aan wordt besteed.

Achterliggende motieven

De Eindtermencommissie Geschiedenis en staatsinrichting en de Commissie Herziening Eindtermen (zie Kleio, dec. 1991) stonden de afgelopen jaren voor een ingewikkelde klus: hoe kies je uit de eindeloos vele mogelijkheden de wezenlijke inhouden voor het vak?
Voor velen van u zal dit overigens geen onbekend probleem zijn. De schoolboeken bevatten immers vaak ook meer dan u in de praktijk kunt behandelen.

Belangrijke inspiratiebron voor de eindtermencommissie bij dit keuzeprobleem vormde het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Basisvorming in het onderwijs*. Uitgangspunt van de WRR bij de keuze van vakinhouden was de wens, deze *'meer dan voorheen te laten bepalen door*

Het vakonderdeel geschiedenis

Prehistorie

(econ. soc.)
- De prehistorie komt als zodanig niet in de kerndoelen voor. Het pre-agrarisch samenlevingstype wel. Een dergelijke samenleving *kan* in de prehistorie worden geplaatst. (Er zijn echter ook in latere historische periodes vele voorbeelden van samenlevingen, die voornamelijk van jagen en verzamelen leefden.)

Oudheid

(cult.- ment.)
- Levenswijze - materiëel en immateriëel - van mannen en vrouwen uit verschillende lagen van de bevolking in de klassieke oudheid (in vergelijking met nu).

Middeleeuwen

(economisch)
- Het ontstaan van steden in de Middeleeuwen.

(cult.- ment.)
- Levenswijze -materiëel en immateriëel- van mannen en vrouwen uit verschillende lagen van de bevolking in de late Middeleeuwen in Europa en in de Arabische wereld (in vergelijking met nu).

Nieuwe Tijd

(politiek)
- Schaal en omvang van oorlogen en internationale conflicten in de vroeg-moderne tijd, met het oog op betrokkenheid van individu en gemeenschap bij het oorlogsgebeuren en betekenis van militaire technologie (in vergelijking met nu).

(pol.econ.cult.)
- Godsdienst en economie bij het ontstaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

(economisch)
- Kenmerken van de economie van de Republiek in de 17e eeuw.

(sociaal)
- De maatschappelijke positie van individuen en groepen in het 17e eeuwse Nederland, (mede) bepaald door factoren als afkomst, herkomst, bezit, opleiding, beroep en sexe.

(econ.pol.)
- Koloniale verhouding tussen Nederland en Oost- en West-Indië.

(pol. soc.)
- Regeringsvormen in Europa en de positie van meer en minder bevoordeelde groepen.

Nieuwste Tijd

(econ. soc.)
- Industriële revoluties in de 19e en 20e eeuw en de sociaal-economische gevolgen daarvan voor arbeidsomstandigheden en arbeidsverhoudingen en voor het milieu.
- De maatschappelijke positie van individuen en groepen in het vroeg-industriële en hedendaagse Nederland, (mede) bepaald door factoren als afkomst, herkomst, bezit, opleiding, beroep en sexe.
- De samenhang tussen technologische ontwikkelingen, sociale mobiliteit en veranderingen in de sociale structuur van de samenleving in het vroeg-industriële en hedendaagse Nederland.
- Het emancipatieproces van protestanten en katholieken, arbeiders en vrouwen in het vroeg-industriële en hedendaagse Nederland.
- Typerende verschillen tussen kapitalistische en communistische stelsels in de 20e eeuw.
- Veranderingen in de samenstelling van en de rol- en arbeidsverdeling in primaire leefverbanden in Nederland in de 20e eeuw, mede in relatie tot andere historische processen, met name urbanisatie en industrialisatie.

(politiek)
- Hoofdlijnen in de verdere bestuurlijk-politieke ontwikkeling van de Nederlandse staat (in relatie met bestuurlijk-politieke ontwikkelingen in West-Europa).
- Hoofdlijnen in de historische ontwikkeling van het Nederlandse politieke bestel vanaf de 19e eeuw. Democratisering van het politieke bestel.

kleio
nummer 2/92
pagina's 30 en 31

(pol. cult.)
- Politieke stromingen en maatschappelijke emancipatiebewegingen: liberalisme, socialisme, christelijk-politiek denken, feminisme.
- Eigentijdse en historische opvattingen van liberalisme, socialisme, communisme, fascisme en christen-democratie.

(politiek)
- Betekenis van de Tweede wereldoorlog met het oog op crisis van de jaren '30, nationaal-socialisme en jodenvervolging, onderdrukking, verzet en collaboratie.
- Veranderingen in de internationale politieke, militaire en economische verhoudingen in de tweede helft van de 20e eeuw, met name
  - geopolitieke, economische en militaire blokvorming en veranderingen in de Oost-West-verhouding;
  - politieke veranderingen in de Noord-Zuid-verhouding;
  - verschuivingen tussen economische machtscentra;
  - ontwikkelingen in het Midden-Oosten;
  - politieke verbanden en hun ontwikkeling, met name de Verenigde Naties.

(pol. econ.)
- De koloniale en post-koloniale verhouding tussen Nederland en Oost- en West-Indië, met gebruikmaking van de aspecten kolonialisme, imperialisme en politieke onafhankelijkheid.

(cult.- ment.)
- De ontwikkeling van moderne westerse samenlevingen sinds 1945 met het oog op media-invloed en massacultuur, jongerencultuur, multiculturele samenleving, veranderende eisen aan onderwijs en opvoeding i.v.m. veranderingen in beroepen.

Niet (eenduidig) aan een bepaalde periode gebonden

(cult.- ment.)
- Kenmerkende achtergronden van religies en levensbeschouwingen met het oog op de betekenis voor het maatschappelijk denken en handelen.

(econ. soc.)
- Pré-agrarische, agrarische en agrarisch-stedelijke samenlevingen, met gebruikmaking (naar keuze) van de factoren arbeid, kapitaal, techniek, natuur, arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen.

(soc.econ.cult)
- Historische gebeurtenisen en ontwikkelingen op sociaal-economisch of cultureel gebied in de eigen omgeving.

Het vakonderdeel staatsinrichting

- Hoofdlijnen in de structuur en het functioneren van het hedendaagse Nederlandse politieke bestel in wisselwerking met de samenleving:
  - kenmerken van een rechtsstaat
  - belang van grondwet, grondrechten en mensenrechten
  - samenstelling, taken, onderlinge verhouding en praktisch functioneren van bestuurlijke organen op gemeentelijk, nationaal en Europees niveau
  - politieke partijen, maatschappelijke organisaties en belangengroepen in het politieke systeem
  - positie en invloed van actoren in proces van politieke beleids- en besluitvorming
  - vormen van deelname van individuele burgers, groepen en maatschappelijke organisaties aan het proces van totstandkoming en uitvoering van overheidsbeleid
  - taken, bevoegdheden en functioneren van de rechterlijke organisatie
  - rechtsbescherming voor burgers

maatschappelijke verschijnselen en problemen, waarmee leerlingen nu en later te maken krijgen'. Ook zouden '*toepassingsmogelijkheden van schoolse kennis meer aandacht moeten krijgen*'.

De eindtermencommissie geschiedenis en staatsinrichting vertaalde dit in de uitgangspunten 'bestaansverhelderende historische vorming' en 'praktische bruikbaarheid van het onderwijs'.
De bestaansverheldering is terug te vinden in de eerste algemene doelstelling van de kerndoelen, waar van leerlingen wordt gevraagd '*kennis en inzicht (...) te verwerven in historische structuren en processen (..), die voor hedendaagse verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken (...) van betekenis zijn*'. Daarnaast uiteraard in de keuzes van de concrete inhouden.

Het beginsel van praktische bruikbaarheid is verwoord onder:
- de algemene doelstelling (...) jongeren toe te rusten met kennis, inzichten en vaardigheden, waarmee zij nu en later in hun rol als lid van diverse leefverbanden, als consument en producent, en als staats- en wereldburger kunnen participeren in historisch gegroeide maatschappelijke verbanden;
- inzicht in eigen betrokkenheid van leerlingen bij maatschappelijke verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken;
- oordeelsvermogen en besef van eigen en andermans waarden t.a.v. maatschappelijke verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken;
- de vaardigheid zelfstandig eenvoudige onderzoeksaktiviteiten te verrichten.
- specifieke benaderingswijzen van het vak (ook van belang in verband met onderzoekend leren), zoals het onderscheiden van continuïteit en verandering, het besef dat mensen in het verleden zich mogelijk door andere opvattingen, waarden en belangen lieten leiden en het besef van standplaatsgebondenheid van (historische) interpretatie.

De gerichtheid op bruikbaarheid en toepassing van kennis en vaardigheden gaat echter onontkoombaar ten koste van de hoeveelheid leerstof. Dit is een deel van de verklaring, waardoor bepaalde traditionele leerstofonderdelen minder of geen aandacht krijgen in de kerndoelen. Een ander deel van de verklaring moet gezocht worden in de keuze voor bestaansverheldering. Dat heeft ertoe geleid dat de moderne geschiedenis meer op de voorgrond is geplaatst. Overigens is voor de overgrote meerderheid van de eindter-

mencommissie de zogenaamde overzichtsgeschiedenis steeds taboe geweest. Een thematische benadering, waarbij onvermijdelijk gaten vallen in 'het' overzicht van de geschiedenis, was voor de meesten de beste keus.

'Nieuwe' leerstof

Wat is er nieuw in de concrete kerndoelen? Dit is moeilijk in zijn algemeenheid te zeggen. We hebben te maken met diverse schooltypes en met verschillende schoolboeken, nog los van de heel eigen invulling van het onderwijs door de individuele docent. Voor sommige docenten zal hetgeen hieronder als nieuw wordt beschreven dan ook deel uitmaken van hun huidige praktijk, anderen zullen hun programma misschien op een aantal punten fundamenteler moeten bijstellen.

Geschiedenis van de eigen omgeving
Als didactisch hulpmiddel - bijvoorbeeld ter motivatie van de leerlingen - is geschiedenis van de eigen omgeving in het geschiedenisonderwijs niet onbekend.
Anders ligt dat voor de omgeving als object. De omgeving als zodanig is daarbij onderwerp van studie. Een dergelijke benadering is in de kerndoelen aan de orde. Gesproken wordt over inzicht in processen en structuren, die voor hedendaagse ontwikkelingen en vraagstukken op regionaal niveau van betekenis zijn. Daarnaast over historische gebeurtenissen en ontwikkelingen op sociaal-economisch of cultureel gebied in de eigen omgeving.

We illustreren deze benadering met een opzet voor nog te ontwikkelen lesmateriaal van de SLO. Onderwerp is het leven in een straat of buurt, vroeger en nu. Gekozen is daarbij voor een niet al te ver terugliggende historische periode: de jaren '20/'30. In de meeste gevallen zijn (met name ook visuele) bronnen uit deze periode beschikbaar. Daarnaast kunnen interviews met buurtbewoners levensechte historische informatie opleveren ('oral history'). Het onderwerp komt het beste tot zijn recht in oude volksbuurten.
Hoofddoel van het lespakket is de leerlingen relaties te leren leggen tussen processen als industrialisatie en individualisering enerzijds en veranderingen in sociale relaties tussen straat- en buurtgenoten anderzijds.
Daarbij wordt uitgegaan van de volgende vragen:
- wat voor contacten hadden straat- en buurtgenoten in de jaren '20/'30 met elkaar? Wat voor contacten hebben straat- en buurtgenoten nu?
- hoe zag de straat of buurt er in de jaren '20/'30 uit: hoe nu? Wat zegt dat over de onderlinge relaties in de buurt?
- waardoor zijn de opgetreden veranderingen te verklaren?
- wat vind je van de veranderingen?

Maatschappijtypen
Betrekkelijk nieuw voor het vak is de aandacht in de kerndoelen voor maatschappijtypen. De leerlingen dienen pre-agrarische, agrarische, agrarisch-stedelijke en industriële samenlevingen aan de hand van voorbeelden te herkennen. Met de genoemde maatschappijtypen wordt respectievelijk gedoeld op samenlevingen waarin mensen overwegend in hun bestaan voorzien door:
- jagen en verzamelen, zoals in de prehistorie en in latere historische periodes;
- veeteelt en akkerbouw, zoals in vroege agrarische samenlevingen in het Midden-Oosten en ook in latere historische periodes;
- veeteelt, akkerbouw en stedelijk-ambachtelijke nijverheid en handel, zoals in de klassieke oudheid, in de Middeleeuwen in Europa en in latere historische periodes;
- veeteelt, akkerbouw en industriële productie, zoals sinds de industriële revolutie;

Natuur en milieu
Nieuw is ook het belang, dat in de kerndoelen wordt toegekend aan aspecten van natuur en milieu. Op twee punten wordt hier aandacht voor gevraagd:
- bij de bovengenoemde maatschappijtypen, waar de leerlingen bij de herkenning van de verschillende soorten samenlevingen gebruik moeten kunnen maken van de begrippen arbeid, kapitaal, techniek en natuur;
- bij industriële revoluties in de 19e en 20e eeuw, waar het gaat om de gevolgen voor het milieu.

Zie voor een voorbeelduitwerking KLEIO, november 1991, '*Water en Vuil*' (KD 18).

Primaire samenlevingsverbanden
Centraal in dit relatief nieuwe onderwerp staan veranderingen in de 20e eeuw in de samenstelling van huishoudens en in de rol -en arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Deze veranderingen dienen in verband te worden gebracht met historische processen, zoals industrialisering en urbanisering.

Man - vrouwverhoudingen
Specifieke aandacht voor mannen en vrouwen wordt er daarnaast gevraagd bij de behandeling van de klassieke oudheid en bij de late Middeleeuwen in Europa en in de Arabische wereld. Leerlingen dienen daar met

voorbeelden te kunnen typeren hoe mannen en vrouwen uit verschillende lagen van de bevolking, materieel en immaterieel gezien, leefden. Zij dienen deze culturen op dit aspect te kunnen vergelijken met de hedendaagse samenleving.
In het subdomein 'sociale verhoudingen' komt daarnaast nog de faktor 'sekse' voor. Sekse dient als een van de faktoren, die - in verleden en heden - invloed hebben op de maatschappelijke positie van individuen en groepen, aan de orde te komen.

Multi-culturele samenleving
In het kader van de ontwikkeling van moderne westerse samenlevingen sinds 1945 dient er te worden ingegaan op de multiculturele samenleving.
Daarnaast wordt in het subdomein 'sociale verhoudingen' aandacht gevraagd voor de faktor 'herkomst'. Hiervoor geldt hetzelfde als hierboven is gezegd over de faktor 'sekse'.

De politicologische benadering
Het huidige onderwijs in staatsinrichting wordt gekenmerkt door een overwegend juridische benadering. In de basisvorming wordt deze juridische aanpak verruimd tot een politicologische. Dit betekent dat staatsinrichting ingaat op het functioneren van het huidige openbaar bestuur *in wisselwerking met zijn politieke en maatschappelijke omgeving*, op processen van beleids- en besluitvorming en op de daarin opererende actoren zoals politieke partijen, burgers en maatschappelijke groeperingen. Daarbij is er bijzondere aandacht voor de faktoren 'invloed' en 'macht'.

Het huidige Nederlandse politieke systeem
Tot op heden krijgt de historische gegroeidheid van het politieke bestel relatief veel aandacht in het vak. Met de invoering van de basisvorming zal dit veranderen. De kerndoelen voor het vakonderdeel staatsinrichting leggen immers het accent op het funktioneren van het *huidige* Nederlandse politieke systeem. Dit dient aan de orde gesteld op gemeentelijk, landelijk en Europees niveau.
In de lespraktijk zal dit leiden tot thema's, die m.n. dit funktioneren van het systeem tot onderwerp hebben. Allerlei onderwerpen van beleid zijn daarbij denkbaar. B.v. op gemeentelijk niveau jongerenbeleid (voorzieningen op het gebied van cultuur, recreatie, vandalisme-bestrijding); op landelijk niveau beleid van de overheid m.b.t. sociale voorzieningen en werkgelegenheid, dit ook i.v.m. oriëntatie van leerlingen op arbeid en beroep; op Europees niveau zou bijvoorbeeld gedacht kunnen worden aan beleid t.a.v. milieu, vrede en veiligheid, sociale zekerheid.
Daarnaast zal in enkele thema's aandacht moeten worden besteed aan de historische gegroeidheid van het politieke bestel. In een enkel geval kan zo'n thema worden gecombineerd met een typisch staatsinrichtingsthema, waarvan hierboven enkele voorbeelden zijn genoemd.

Tot slot

In het vierde artikel vanuit het M & M -project zullen we met name op staatsinrichting nader ingaan.
Verder wijzen we u graag op het bestaan van de informatiebrochure *Op weg naar basisvorming - Geschiedenis en staatsinrichting*, waarin Robert van Oosten en Jan Sniekers (van de SLO) en Kees Bogaerts (van het Cito) de consequenties van de basisvorming voor het vak op een rijtje hebben gezet. Deze brochure (55 p.), in een tweede druk aangepast aan de laatste versie kerndoelen, is onlangs verschenen of rolt momenteel van de pers.
Te bestellen bij: SLO, Project M & M, Willie Geelhoed, tel. 053-840399.

Jonathan Israel en de Hollandse wereldhandel

Boek van de maand

G. de Bruin bespreekt:

Jonathan I. Israel, *Nederland als centrum van de wereldhandel 1585-1740* (Uitgeverij Van Wijnen, Franeker 1991) 504 blz., gebonden, prijs *f*95,-.

Welk onderwerp spreekt meer tot de verbeelding dan de Hollandse beheersing van de wereldhandel en de wereldzeeën in de Gouden Eeuw? Van oudsher hebben velen in Nederland zich tot dit thema aangetrokken gevoeld. Helaas schijnt er in deze tijd van sterke internationale toenadering echter een doem op te rusten. Onder invloed van de Annales-school en ook andere structuralistische stromingen heeft de bloeiende economische geschiedschrijving in Nederland haar aandacht grotendeels verlegd naar demografische, agrarische en monetaire vraagstukken. Trotse beschrijvingen van de weergaloze handelsbloei hebben plaatsgemaakt voor gortdroge vertogen over abstracte theorieën, kwantitatieve gegevens en seculaire trends. Wederom heeft een buitenlander de Nederlandse historische wereld wakker moeten schudden door een adembenemend beeld van de Hollandse wereldhandel in de zeventiende eeuw te scheppen.

Ongelooflijk of ongeloofwaardig ? Het gebeurt niet vaak dat een historisch werk zulke extreme tegenstrijdige reacties oproept als de laatste monografie van de Engelse hoogleraar Jonathan I. Israel, die rustig voortbouwt aan een ontzagwekkend oeuvre. Zowel zijn eruditie, talenkennis en werkkracht als zijn synthetisch vermogen en creativiteit schijnen